

DAĞISTAN HALK İNANÇLARI

Dr. Yaşar KALAFAT*

Dağıstan halk inançlarını kaleme alırken, Dağıstan halklarından hangi halk olduğu sıralamasını esas almaksızın, her halkın doğum, evlilik, ölüm gibi safhalarına göre bilgi vermeyi plânlamıştık. Buna göre Kumuk, Avar, Tabasaran gibi halkların; mesela evlenme yaşlarını aynı bölümde karşılaştırma imkanı olacaktı. Ancak bu defa; mesela Kumuk halk inançlarını bir bütün olarak bir arada görmek mümkün olmayacaktı. Bu nedenle, biz imkan nisbetinde hem karşılaştırmaya yöneldik ve hem de bütünlüğü bozmamaya çalıştık. Bazen de incelediğimiz halkın inançlarına dair derlediğimiz bilgiyi birkaç kaynaktan ayrı ayrı aldık. Bu bizi dipnotu çoğaltmaya götürecekti. Kaynakları ayrı ayrı zikretmek de gerekiyordu. Böylece bazı bilgiler tekrarlanmış oldu.

Derlediğimiz bilgileri, Türk inanç kültürünün ana kaynaklarından teyide gitmedik. Türk Dünyası'nın diğer kesimlerinden karşılaştırma yapmaya da yönelmedik. Ancak, derlenen bilgiler arasında kaçınılmaz tahliller yapıp, kanaatimizi açıkladık. Aksi halde bu tespitlerimizi başka türlü belirtmezdik.

Dağıstan'da birçok halkın yaşadığını belirtmiş ve bunlara dair bilgi vermiştik. Dağıstan halk inançlarını iki başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan konuşulan dili esas almamız halinde; Dağıstan'da Türkçe konuşan halklar (Kumuk, Nogay, Tatar, Terekeme, Azerbaycan Türkü) ile dilleri birbirinden tamamen farklı olan halkları (Avar, Lak, Dergin, Çeçen, Tabasaran vs.) ele almak gerekir. Bu erada Avarlar gibi bazı dağlı halkların dilleri kendi içlerinde dahi birlik arz etmemektedir. Ayrıca Dağıstan'da miktarları çok az da olsa Rus, Ermeni ve Grek gibi Hıristiyanlarla, Çuvut denilen Yahudiler de vardır. Biz Türkçe konuşan Dağıstanlılar'dan Kumuk ve Terekeme halk inançları üzerinde durduk. Avar gibi Türkçe konuşmayan halkların inançları ile karşılaştırmalar yapmaya çalıştık. Dili esas almadan yapılacak Müslüman dağlı halklar arasındaki halk inançları karşılaştırmaları ilginç sonuçlar verebilmektedir. Dağıstan halklarının İslâm'a girmeden evvel ortak inanç ölçülerini paylaştıklarını söyleyebiliriz.

İncelememizi, maalesef kırsal kesime yönelip, geniş alan çalışmaları ile sürdürebilmiş değiliz. Bununla beraber, 8-10 günlük zaman zarfında belirlediğimiz inanç kodları itibariyle karşılaştırma yapmaya yetebilecek malzeme bulduk.

* ASAM Kafkas Ülkesi Masa Başkanı.

Dağıstan'ın Derbent bölgesinde 80.000 civarında Terekeme Türkü yaşamaktadır. Başlangıçta bunlar nüfus kayıtlarında Türk olarak geçiyorlardı. Derbent'in kuzeyinde Terekeme Türkü köyler; Berikey, Veliken, Cemikent, Deliçoban, Podar, Karadağlı, Tatlar, Ulu Terekeme, Solek, Şahbozkent, Mehreçkent, Şebede'dir. 12 paraden oluşan Terekeme köylerinden son üçü şimdi yoktur¹.

İçerisinde Terekemeler'in de yaşadığı Rukel köyünde, Deşiklidaş (teşiklitaş) diye bilinen taş çocuklar tedavi için götürülür. Cuma günleri bu taşın deliğinden hasta çocukları 3 defa geçirirler. Bu esnada 7 renkli iplik ve bir şişe alınır. Şişe Deliklidaş'a vurularak kırılır. 7 renkli iplik bir çalıya bağlanır. Bu taş yumurta vurarak kırın da olur. Adak adanırken de bir pîrin ismi zikredilir. Tedavi olunca o pîre gidilir; kimin adağı ise ismi zikredilerek adak yerine getirilir².

Çocuğu olmayan aile Kırklar'a gider. Kırklar; Derbent Kalesi'nin karşısındaki büyük mezarlığın içerisinde sonradan korumaya alınmış bir mekan. Derbent Kalesi'nden Hazar Denizi'ne doğru iki sur iner. Halkın inancına göre bu surları Zulkarneyn, Yecüc-Mecüc'e karşı halkı korumak için ördürmüştür. Derbent mezarlığı kanaatimce Ahlat, bilhassa Nokus tarihi mezarlığından küçüktür. Yine de çok büyük bir mezarlıktır. 600-700 yıllık mezarların yanı sıra halen defin yapılmaktadır. Burada bir kısım tarihi mezar taşları boy, stil ve motifleri itibarıyla Ahlat mezar taşları gibi erkek mezar taşlarının alt sırasında at, süvari ile birlikte at, atın karın kısmının altında bir çift çizme motifleri vardır. Bu motifler yeni yapılan taşlarda da vardır. Kadın mezar taşlarında başka simgeler bulunmaktadır. Eski ve bilhassa kısmen yeni mezarların taşında muhakkak ay yıldız var. Ayrıca çeşitli kuş resimleri tekli ve çiftli kompoze edilmiş ve çiçek resimleri ile bezenmişler. Son dönemin zengin mezarlarında siyah mermer üzerine meftanın fotoğrafı resmedilmiştir. Kırklar içerisinde izahı gereken bir çok mezar ve türbe bulunan bu mezarlıkta yer alıyor. Maalesef çektiğimiz iki makara filmin de yandığı bu mezarlıkta, Kırklar, 40 mermer mezar taşından oluşmuştur. Bunlar balık sırtı 2-3 metrelik mermer mezarlardır. Bir duvarla çeperleşmişlerdir. Çeperin üst başında 2 metre kadar yüksekliği olan üstü kubbeli, önü ayetli ve ocağı andıran, diğer mezarlara göre çok yeni üstü badanalı bir yapı var. Ziyaret yerindeki ağaçlar, bağlanmış adak çaputlarından gözüküyor. Halkın ifadesine göre Salman-ı Farisi ve kardeşi bu iki mermer sütun mezarda yatmaktadır. Kırklara çocuk dilemenin yanı sıra "er talebi", "murat", "tedavi" ve daha bir çok ihtiyaç için gidiliyor. Kırklar da çocuk dileği ile gidenler, orada taştan yapılmış sembolik beşiği sallarken, sadaka nezir eder, adakta bulunurlar.

Bu mezarlıkta ayrıca Fethali Han'ın karısı, kızı, oğlu ve kölesinin bulunduğu kümbet tipli bir türbe var. Türbedeki kırk anahtarlı Korku taşından her türlü korkunun giderilmesi için su içilerek yararlanılıyor.

Çeşitli dilekler, bu arada çocuk istemi ile "Erenler"e gidilir. Erenler, Şehbuz Dağı'ndadır. Halk hacca gider gibi Erenler'e gider. Burada da adak adanır. Erenler'deki kutsal kabul edilen bir taşın deliğinden geçilir. İyi niyetli olmayanların bu delikten geçemeyeceğine inanılır. Kötü niyetli olanları taşın sıkıp bırakmayacağına inanılır. Buradan getirilen taş parçalarını, uğur niyetine üzerlerinde taşırlar. Erenler Kaya'sına bütün Dağıstan halkı aynı inanç ve ihtiyaçla gider³.

Yöredeki çocuk istemi, yaşamayan çocuklar için gidilen mekanlardan birisi de "Yedi Kardeş Bir Bacı Kalesi"dir. Burası daha ziyade Tabasaran'ların bölgesindeki kutsal yerdendir⁴.

¹ Kaynak kişi; Ruslan Kadırov Sultonoviç. Dağıstan pedagoji Üniversitesinde Türkçe Doçenti.

² Kaynak kişi; Ruslan Kadırov Sultonoviç.

³ Kaynak kişi; Ruslan Kadırov Sultonoviç.

⁴ Kaynak kişi; Muhammed Magromov (Muhammedov) 22 yaşında, Mohaçkale'de yaşıyor yüksek tahsilli. Tabasaran.

Çeşitli uğursuzluklardan korunmak, hayır ve bereketi celbetmek için Derbent yöresinde daha ziyade Şii inançlı Türkler üzerinde beş parmak taşırılar. Beşparmak çocukların omuzuna nazarlık olarak takılır. Altından yapılmış beşparmağın Hz. Fatıma'nın elini temsil ettiğine inanılır.

Aşerme inancı, Derbent'te Terekeme ve Azeriler'de de vardır. Kumuk Türkleri'nde aş; yemek, aşa; yemek yemek iken, aşa; yemek ye demektir. 'Yaşar aş', yaşar buyur aş ye demektir. Buradan hareketle aşarmak aş arzulamak, aş yemeği arzulamak anlamında olabilir. Kumuklar'da aşaren kadının aş erdiği şey temin edilir. Yemesi sağlanılmaz ise, annenin vücudunda aşerilen yiyeceğin leke şeklinde çıkacağına inanılır⁵.

Kumuklar ve Avarlar ve bütün Dağlılar çocuk diledikleri için "Pîr'e giderler. Veli kız Pîri, belli başlı pirlendendir. Bu pir Ağaç Aul'dadır. Buraya bekar kızlar eş talebi içinde giderler. "Çaput bağlama" inancı vardır. Burada sadaka dağıtılır. Eskiden çocuk dileyenler çok çocuklu annelerin elbiselerini giyerlerdi. Yetimlere ve çok çocuklu ailelere yardım edilirdi⁶.

Kumuklar'da ve Avarlar'da "beşik kertme" yöntemi ile evlenme geçmişte var iken şimdi, hatıraları kalmış. Kumuk Türkleri beşik kertmeye "beşikten belgilenen" diyorlar.

Dağistan'da hamile annenin göreceği rüya onun doğacak çocuğunun cinsiyetinin belirlenmesini tayin eder. Rüyada sarıgül gören Kumuk annesinin kızı ve düşünde kırmızı gül görenin ise oğlu olacağına inanılır. Kumuklar'da dünyaya gelmiş bebeğin "eşi", "göbek bağı" köpeğin dahi kazamayacağı kadar derine gömülür⁷.

Kumuklarda Alkarısı'nın ismi "Bastırık"dır. Albasması "Bastırık Basa"dır. Alkarısı ve Al basması Avarlar'da da vardır. Ancak isim Avarca'dır. Kumuklarda gayıptan tanıdık bir sesle çağırma vardır. Buna "şeytan kıcırdı", şeytan çağırıldı, aldatıldı denir. Böyle hallerde Kumuk "Tövbe estağfurullah" der. Kendisinin tanıdık bir sesle çağırıldığını duyan, bu sese ilgisiz kalıp cevap vermemelidir. Cevap verilmesi halinde cevap verenin başına İblis-cinin bir felaket getireceği inancı vardır. Kumuklar'da da geceleri ahırda bağlı ata cinler binebilirler. Buna "Cin hoydokon at", cin binen at denir. Bu biniş atı hasta eder⁸.

Kumuklar'da ve Avarlar'da cin ile problemi olanlar, şifa bulmak için halk arasında "kocakarı" diye bilinen kimselere giderler.

Ayrıca Alkarısı mumasili "Su Anası" vardır. Su Anasının diğer ismi "su iyesi"dir. Uzun sarı saçları vardır. Aşık olmuş, sevgilisi ile gizlice evlenmiş diye hikaye edilir. Bu inanç da Avar ve Kumuklar'da ortaktır.

Kumuk ve Avarlar'da ana da, bala da kırk çıkmadan evden-eşikten dışarı çıkmazlar. Yas evinden gelen kadın kırk çıkmamış annenin yanına gelmemelidir. Aksi halde anne "kırk" olur. Kırk başmış yani kırk olmuş kadının tedavisi için; ince ipek iplik, sağ elin parmaklarından başlanılarak ayak parmaklarına varıncaya kadar bütün vücuda sarılır. Sonra bu ipek iplik bir ucundan yakılır ve bütün iplik bir anda yanar. Böylece anne kurtulmuş olur. Kırk başmış annenin sütü devamlı olarak akar, kadın üzüntüye kapılır, buna lıma girer. "Kırk düşen" kadının ateşi sürekli çıkar-iner, titrer, terler şuur kaybı olur. Tedavisi için "Kırk kızlar piri (Pınar)"nden su getirilir. Bu su ile "kırk" olmuş kadın üç defa çimdilir. Bu sudan kadın ayrıca üç defa içer. Kadın için şifa duaları okunur ve şifa dileyen sözler söylenir. Böyle hanımlara 40 adet kurze yedirilir. Kurze, içerisine kıyma doldurulmuş hamur yemeğidir⁹.

⁵ Kaynak kişi: Ruslan Kadırov Sultonoğlu.

⁶ Kaynak kişi: Abdulvahap Hoca. Torku Cami İmamı 60 yaşlarında bir Kumuk.

⁷ Kaynak kişi: Abdulvahap ... Ressam 72 yaşında Kumuk.

⁸ Kaynak kişi: Abdulvahap.

⁹ Kaynak kişi: Abdulvahap.

Kumuk ve Avarlar'da süt çocuğu gece çarşıya çıkarılmaz, muhakkak çıkarılması gerekir ise çocuğun yüzüne "ocak isı" sürülür. Eline ekmek ufağı sıkıştırılır.

Kumuk ve Avarlar'da nazar değmesinin giderilmesi için kurşun dökülür, hamur yapılır. Bu hamur dua okunularak duvara vurulur. "Kim nazar etti ise yüzü bu hamura çıksın" denir. Ayrıca nazara uğramış insan "emci kadın"a gider. Emsci kadın sopa ile nazarının ayağının bir altına, bir üstüne vurur. "Ayağından çıksın bunun çaresi budur" der. Terekemelerde göze karşı sancak, (kilitli iğne) takılır. Üzerlik yakılır. Seyit Ahmet'in kolyesi suya batırılır; "suyu şifadır" inancı vardır.

Kumuk ve Avarlar'dan insan isimleri de tespit etmeye çalıştık. Ayrıca "Dağlı halkların İslâmiyet'ten evvelki isimleri" diye de bir doküman bulduk. Avar insan isimleri; Mesela (Altın) kadın ismi, Yezilov (Bronz) erkek ismi, Mohulav (Demir) erkek ismi, Dugrucil (Sıkı Kemer) erkek ve kadınlara konulabilen bir isim. Avarlar'daki insan isimlerindeki mantık, Türkler'le aynı, ancak dil değişince doğal olarak kelimeler de değişiyor¹⁰.

Avar ve Kumuklar'da da köpeğin kurt gibi uluması ölüm haberi olarak algılanıyor. Keza baykuşun da konuştuğundan bir ölünün çıkacağına inanılıyor. Zamansız kışkışan (öten) horozu keserler, felaket getireceğine inanılır. Tabasaran da baykuş (gugunay) konan evden ölü çıkacağına inanılır.

Avarlarda, ölümü haber verecek kimse, papağını ön tarafa doğru düşürür, yavaş yavaş yürür; yüzü yere eğiktir. Böyle kimselerin ölüm habercisi olduğu anlaşılır. Dağlı halklarda da ölünün üçü, yedisi, yirmisi, kırkı, elli ikisi, sene-i devriyesi yapılmaktadır. Ancak bu uygulamalar bilhassa Avarlar'da bölgelere (köylere) göre değişiktir. Kumuk ve Avarlar'da "ölü helvası" daha mefta defnedilmeden kavrulur, defnedilinceye kadar dağıtılır¹¹.

Mezarlıklarda özel Kur'an okunulan çadırlar kurulur. Köylerde aynı amaçla sey-yar çardaklar kullanılır. Avarlar'da bunlar mezarın başına götürülür, orada 3 gün Kur'an okunur. Kumuklar'ın meskun olduğu Türk Hazar İmparatorluğu'nun eski başkenti Targu'da ölü evinde Kumuklar 7 gün Kur'an okurlar.

Kumuklar'da yas evindeki ağılatıcı deyişler söyleyen kadına "laylatıcı" veya "zikra" (zikirci) denir.

Kumuklar'da cenaze evinin önünde yakınları bir kaç gün ve gece bekleyerek nöbet tutarlar. Baş sağlığına gelenler hoca tarafından uyarı ile fatiha okunur, cenaze sahibine geçmiş olsun derler.

Dağıstan'dan hacca hâlâ yaya olarak gidenler çıkabilmektedir. Böylece hacın makbul olacağına inanılır. Anadolu'da camiye yürüyerek gelinmesi, atılan adım sayısının arttığı nisbetinde hayır işlenilmiş olunacağına inanılmasındadır. Türk Dünyasının bir çok yerinde bazı yatırların bulunduğu tepeye yürüyerek çıkılması makbul sayılır. Çıplak ayakla çıkanlar olur. Cenazeyi duyurmakla görevli atından inerek, duyuru yapacağı eve yürüyerek gider. Bazı yörelerdeki mezarlık ve türbe önünden geçen süvari atından iner, atını terksine alır¹².

Kumuk ve Avarlar'da başlık parası, çeyiz gibi uygulamalar vardır.

Kumuklar'dan bir kimse kan davalı ise Avar'a, Avarlar'dan bir kimse kan davalı ise Kumuk aileye sığınır. Atalık (çocukların belirli bir yaşta başka bir ailenin yanına verilerek yetişmesini sağlamak) Kumuklarda da, Avarlarda da vardır. Avarlar, çocuklarını atalık için Kumuk aileye ve Kumuklar da tercihen Avar ailesinin yanına verirler. Bu uygulama çocuklar 18-19 yaşına gelinceye kadar devam ederdi. Atalık olarak verilmiş gençlerin yeni aileleri tarafından evlendirildikleri dahi olurdu. Bu uygulamalar eski-yeni, köy-şehir olarak farklılık gösterebilmektedir¹³.

¹⁰ Kaynak kişi: İbrahim Alişeva..., Ressam, 50 yaşlarında Avar.

¹¹ Kaynak kişi: İbrahim Alişeva.

¹² Kaynak kişi: İbrahim Alişeva.

¹³ Kaynak kişi: Şeyit hanım Alişeva.

Kan davasında, katil, öldürülenin evinin eşliğine gider. Orada ölen şahıs ve yaşlı aile için dua eder. Sonra, katilin bütün ailesinin erkekleri, katille birlikte ölen şahsın mezarına giderler. Başları açık ve önlerine eğiktir. Katilin ailesi öldürülen kimsenin ailesine bazı tazminatlar verir ve uzun süre saygılı davranır. Ayrıca öldüren şahıs bazı yörelerde boynuna bir kefen alır, öldürülen şahsın ailesinden en büyük zatın evine gider. Katili ailesinin en büyüğü getirmiştir. “İsterseniz affedin, isterseniz bağışlamayın” der. Kapısına gidilen yaşlı zat katilin başını okşar, aileler arasında barışı pekiştirmek için evlilikler yapılır¹⁴.

Dağıstan’da Tabasaranlar, merkez Haçni kasabasında yaşayan Müslüman bir halktır. Dilleri Türkçe ve Tabasaranca’dır. Tabasaranlar’ın hepsi Türkçe bilirler. 5-6 kent (kóy)in adilleri Türkçe olup, Tabasaranca da bilirler. Bölgenin yerli halkıdır. Bir kısmı “Türk Tabasaran” olarak tanınırlar. Okullarında Rusça, Türkçe ve Tabasaranca öğretilir¹⁵.

Tabasaran erkekleri için evlenme yaşı 18 yukarıdır. 18 yaştan evvel evlenilmez. Resmî nikahın yanısıra kebir/imam nikahı da vardır. Tabasaranlar’da 2-3 hanımlı evlilikler de görülebilir. Bir Tabasaran’ın 5 ile 15 arasında çocuğu olabilir. Kız kaçırma yoluyla evlilik de vardır. Kız kaçırma “kız çalmak” denir. Eşlerin arasında evlilik için anlaşma olmuş iken, ailelerin büyükleri evliliğe muhalefet etmiş ise, gençler kaçabilirler. Tabasaranlar’da iki kardeştan ölenin dul kalan eşini diğer kardeş olarak evlenebilir. Evlenecek kızın kanaatini soran babalar giderek artmaktadır¹⁶.

Tabasaranlar’da çocuğa ölmüş ulu atanın isminin konulması çok yaygındır. Çocuk dünyaya gelince toy yapılır. Oğlan çocuğu daha makbul tutulur. Çok konulan isimler arasında İmameddin, Taceddin, Zeyneddin, İsameddin, Ramazan, Hacı Muharrem, Hacı Kurban, Sıraceddin, Güleybed (gülenyüz), Soybed, İzamed, Zühra, Zahrahanım, Colul (bekar), Naide, Tahmina, Taşdemir, Demirkaya, Kahraman, Gülbela, Aydın, Pirbela, Gülgez, Sonkıza, Oğlangerek, Yaşar, Dursun vardır. Bunlardan Pirbela, ziyaretlere gidilerek edinildiğine inanılan çocuklara verilir. Sonkıza, artık kız çocuğunu istemiyorum; keza Oğlangerek, erkek çocuğu istiyorum; Yaşar ve Dursun, çocukların ölmeyip yaşasınlar anlamında konulan insan isimleridir. Özel Tabasaran ismi ve Tabasaranca isim yoktur. Tabasaranlar’da çocuklarının yaşamaları için onlara konulan isimler değiştirilirler. Ömrü kısa olan çocukların yaşamaları için onlara “ömrü bitti”, ömrü bitmiş tabiri kullanılır. Ömrün kesilmesi ile ömrün bitmesi farklı anlamlardadır. Ömrün kesilmesi kaza sonucu ölümü, ömrün bitmesi ise, o kadar yaşayabilmiş olmasını anlatır¹⁷.

Tabasaranlar’da sünnet aşısı vardır. Çocuğun doğumunun kırkinci günü sünneti yapılır. O gün konu komşuya yemek ikramı yapılır.

Tabasaranlar’da balanın ilk saçını bir şeye sarılır ve saklanır. Eskiden sünnetin parçası toprağa gömülürdü.

Tabasaranlar’da genç kızların kısmetinin tahmini için falcı kadınlara gidilir. Bunların gelecekte haber verdiklerine inanılır. Kısmetleri de tahmin edebileceklerine ihtimal verilir. Ayrıca Pir olan Terek (Ağaç), Dörk (Magara), Mecet (Mescit), Meşe (Orman)lar vardır. Dörk/Magaraya gelinir gece orada yatılır. Orada kurban kesilir. Bu tür kutsal yerlere Pir denilir. Bu tür yerlere ayrıca şifa, çocuk, er, iş, aş için de gidilir. Bunlar İslâm’dan evvel de vardır. Kutsal ağaçlara çaput bağlanır. Buralardan çeşitli dileklerde bulunulur. ‘Mecit meşe’ denilen yerlerin ağaçları ke-

¹⁴ Kaynak kişi; Muhammed Muharremova.

¹⁵ Kaynak kişi; Muhammed Muharremova.

¹⁶ Kaynak kişi; Muhammed Muharremova.

¹⁷ Kaynak kişi; Muhammed Muharremova.

silmez. Kesenler çarpılır, felç olur, ölür inancı vardır. Buralara çaput bağlanılmaz, bu kutsal meşelere dua edilir¹⁸.

Kars'ta 'terek', raflardan oluşan, tabakların konulduğu tahtadan yapılmış önu açık dolaba denir. Dağıstan'da ağaç anlamına geldiğini gördük.

Tabasaranlar'da şimşek çaksa, yıldırım düşse, gök gürlese halk Allah'a dua eder. Köyden birinin ineği itse, (kayıp olsa) molla, kurdun ağzını bağlar. 'Kurt ağzı bağlamak' Terekeme ve Kumuklar'da da vardır. Tabasaranlar'da da Tanrı kavramı Tengri olarak yaşamaktadır¹⁹.

Derbent'te Kırklar mezarlığında "Pir" diye bilinen bir mekan vardır. Burası çepere alınmış 20-25 m² lik bir alandır. Etrafındaki çalılara adak çaputları asılmıştır. Kapısından girince tam karşıda 1.5-2 metre uzunluğunda harfiyattan çıkmış yarı yere yatık vaziyette mermer bir anahtar vardır. Buraya kısmeti kapalı gençler adak adamaktadır.

Aynı şekilde aynı boyda yine mermerden bir makas da sol yanda vardır. Buraya kısmeti bağlı gençler de adak adamaktadırlar. Burası görülen bir rüyadan sonra eşilerek bulunmuştur. Anahtar, Dağıstan'da kapalılığının baht çaresi, makas ise sonradan yapılmış bağlı olmanın çözümüdür.

Derbent'deki Kırklar mezarlığında ayrıca adakla ziyarete gidilen Dudu Hatun türbesi vardır. Dudu Hatun, Fethali Han'ın eşidir. Türbede Dudu Hatun'un kızı, oğlu ve eşrafının mezarları vardır. Mezarda açık el, yeşil ziyaret bayrağı, bağlanmış çaputlar, ay yıldızlı bayrak vardır. Ziyaretin burası kümbet tarzındadır.

Dağıstan yatırlarından birisi de Umamay'dır. Umamay isimli bir Kumuk kızı bir gence aşık olur. Oğlan da Umamay'ı sevmektedir. Umamay camuşlarını beklerken kutsal bir ruha aşık olur. Bunun üzerine Umamay adem evladı aşığına "Benden vazgeç, ben artık başka bir aleme aidim" der. Bir gün Umamay'ın camuşları kaybolur. Comuşların ormanda kaybolduğu söylenir. Aşık olunan kutsal ruh/güç kılıcı ile ceviz ağacına vurur. Çıkan kıvılcımla orman yanar. Kız ölünce "Kabrimi ormana yapın üzerime buğday serpin. Ben ormanın yakılmasına sebep olmakla kuşlara zarar verdim. Buğdayı kuşlar yesinler" der. Zamanla mezarın üzeri yekpare bir taş olmuştur. Halk buraya buğday serper ve dilekte bulunur²⁰.

Terekeme Türkleri'nde gelin eşikten girerken ilkin sağ ayağını atmaktadır. Bunun uğruna ve bereketine inanılır. Ayrıca eşığın önünde ve kapıda balta olur. Balta ile kötü ruhların kovulacağına inanılır. Kumuklar'da ev sahibi ile misafir eşikte el sıkışmazlar; ya içeri girilir veya dışarıda tokalaşılır. Bütün Dağıstan'da eve gelen misafir evin bir ferdi kabul edilir. Misafire gelen her türlü zarar ev sahiplerine gelmiş kabul edilir²¹.

Gudil, Terekeme Türkleri'nde yağmur duası için gezdirilen geline denir. Gudil yedi ev gezdirilerek piriç toplanılır ve bununla pilav yapıp yedi eve dağıtılır. Böylece yağmurun yağacağına inanılır. Tabasaranlar'da yağmurun yağması için sadaka verilir. Molla yağmur yağsın diye dua eder; kurban kesilir. Çok yağın yağmurun durması için baltayı yere vurur. (Ağzını toprağa sancar) Kuru bir taş bulunur, islanmaması için saklanır. Ayrıca birisinin bir yılını gömmesi gerekir. Serçe türünden bir kuş vardır, onun öldürülmesi halinde kar yağacağına inanılır²².

Güney Derbent'te birbirlerine seven fakat evlenemeyen iki genç intihar ederler. Mezarları yan yana kazılır ve defnedilirler. Yağmur yağar ve bu iki mezarı birleştiri-

¹⁸ Kaynak kişi: Muhammed Muharremova.

¹⁹ Kaynak kişi: Muhammed Muharremova.

²⁰ Kaynak kişi: Ruslan Kadırov Sultonoviç (Umamay'ı ilk tebbit eden Prof. Emperyal Hoca hanımıdır).

²¹ Kaynak kişi: Ruslan Kadırov Sultonoviç.

²² Kaynak kişi: Ruslan Kadırov Sultonoviç.

rir. Halk iki mezarı tekrar ayırır. Mezarlar tekrar birleşirler. Burayı sevgilisine ka-
vuşmada güçlüklerle karşılaşan gençler ziyaret ederler.

“Pir Yamacı” diye bilinen yer de kutsal kabul edilen ve aşık gençlerin ziyaret et-
tikleri bir mekân da kayadır. Bu kayayı kimse kıramaz. Kırmaya kalkan felakete
uğrar. Burada aşık bir gencin ruhu olduğuna inanılır.²³

Kumuklar’da ‘çor’ kara demektir. Rusça ise ‘çorni’ kara demek. Çor, kara anla-
mında Rusça’ya ne zaman ve nasıl girdi? Anadolu’da ise “çor çıksın o suratına”,
“çor vursun suratına” veya “çorlu” tanımları vardır. Bu, bilinmeyen bir musibete
uğra ve uğramış kişi demektir.²⁴

Dünyada Rusça konuşan Müslüman aranır, resmî dili Rusça olan RF’nun
Müslüman halklarına bakılmalıdır. Milliyetleri tayin eden dil ise, (Rusya misalinde-
ki her ne kadar ana dili değilse de bu soydaşları tenzih ederim) Milliyeti tayin eden
din ise, bu soydaşlarımız aralarında Rusça anlaşılan Müslümanlardır. Bütün Türk
lehçeleri birbirlerini anlayabilecek noktaya gelebilseler, Rusya ile mücadele etmeye
hiç gerek yoktur. Zira her Türk lehçesi Rusça’ya çok sayıda kelime vermiştir. Bu
kelimeler farklı Türk boylarına Rusça kelime kimliği ile takdim edilmektedir.

Kumuk Türkleri’nde yaşamayan çocuklara yaşaması inancı ile Dursun, Yaşar gibi
isimler konular. Ayrıca; Ölmez, Kızıtamam isimleri de verilir. Yaşamayan erkek çocu-
ğa kız elbisesi giydirilir ve kulağına küpe takılır. Eskiden bebek, korusun diye bir
yatıra satılırdı. Bir dönem komünist yönetim sünneti yasaklamış; çıkan diş ve sünnet
parçası, çok yaşayan insanların kış dahi olsa evine taşlanır (saklanır/gömülür).

Ruslar alt kültür kesimlerinin kültürel farklılıklarını netleştirmek için gerekeni
yapmışlar. Bu farklılıklaştırma politikası için her halka ayrı tiyatro kurulmuş, ço-
cuklar tiyatrolara kukla tiyatroları ile alıştırmış. Ancak kültür ve eğitim dili üst
kimliğin tayin edici kaçınılmaz faktörü Rusça olmuştur. Müzik de böyledir. Çocuk-
lar küçük yaşlardan itibaren mızıka okullarına gider, müzik aletlerini tanır, bilgi
edinirler. Ancak eğitimde halklar musikisi sadece folklordur. Büyük kompozitörlerin
eserlerinde iletişim dili Rusça’dır. Biz Kafkasya’da gördüğümüz bu uygulamayı
Karakalpakistan’da müzecilikte gördük. Nokus’da görme imkanı bulduğumuz Et-
nografya müzesinde Karakalpak, Türkmen ve Kazak halk icatları farklı salonlarda
değişik kültürün ürünleri olarak sergileniyordu. Türk kültürü adeta farklı isimler
altında rakip kültürler halinde yarışı itilmişti. Farklılık, üstünlük ve ayrı milliyetler
adına sahiplenme yarışına sokulmuştu. Ancak müze Rusça düzenlenmişti. Bu şu
demekti, alt kültür olarak Türk halklarının veya diğer hakların kültürü hars olarak
kalacak; ancak, bunları bağlayıcı, bir arada tutucu faktör, ruhunu Komünizmden
alan Slav üst kültürü adına Ruslaştırma için uygulayacaktı. Şimdi komünizm bağla-
yıcı faktör olarak yok. O aradan çıkınca farklı millî kimlikler adına mecburiyet sava-
şı başlamış, yeni bağlayıcı faktör ne olmalı, bu hakların aynı ortak tabanı ne olmalı,
İslâm mı, hangi İslâm ne mânada?

Kumuklar’da erkekler 24-26 yaşlarında, kızlar 18 ve daha yukarı yaşlarda evlenir-
ler. Aile reisleri evlendirecekleri kızların kanaatini sorarlar. İki evlilikli Kumuk aile-
lerde, ikinci eşinde sadece imam nikahı yapılır. İmam nikahına “gebin” denir. Bir
ailede ortalama iki-üç çocuk olur. Çoğunluk tek evlilik yapar. Çift evlilik nadiren
görülür. Kız kaçırarak evlenme veya kızın kaçması suretiyle evlenmesi Kumuk-lar’da
rezalet olarak kabul edilir. Çeçenler’de sık görülen bir evlenme türüdür. Ölen ağabeyi-
nin dvi eşiyle evlenmek Kumuklar’da nadiren görülürken, Nogaylar’da oldukça sık
görülür. Kafkas halklarında nadiren de olsa, büyük ölçüde geçmişte de kalmış
olsa “beşik kertme” yöntemi ile evlenme olmuştur. Kumuklar’da kuzenler arasında

²³ Kaynak kişi; Ruslan Kadirov Soltonoviç.

²⁴ Kaynak kişi; Seyit hanım Alişeva.

evlenme olabilmektedir. Dayı, amca, teyze çocuklarının evlenmeleri görülebilmektedir. Dünyaya yeni gelmiş çocuğa ilk ve en çok temenni edilen uzun ömürdür. “Ömrü bol olsun, ömürlü olsun” denir. Ayrıca hayırlı ömür dilenir. Bu ara-da birisi hapsirınca çevresi ona “hayır ve yahcılık” der, hayırlar ve iyilikler diler.²⁵ Kumuklar Anadolu Türk kültürünü uzun süre N. Hikmet, A. Nesin ve Çalikuşu ile tanımışlardır. Kumuklar arasında çok sayıda Feride isminin oluşu, “Çalikuşu” romanından kaynaklanmaktadır. Kumuk Türkleri’nde çocuğu “Enem Hatun”lara gider. Bunlar gün görmüş, çok çocuğun doğumuna nezaret etmiş, bilgili ağzı dualı yaşlı kadınlardır. Ayrıca çocuk dileğiyle ziyaretlerine gidilir. Eskiden çocuğu olmayan kadınlar çok çocuklu kadınlardan kumaş parçaları alır. Bununla yorgan diker çocukları dünyaya geldiği zaman ölmesin yaşasınlar diye toplanılmış kumaş parçalarından dikilmiş yorganı kullanırlardı. Böylece çocuklarının ölmeyip yaşayacağına inanırlardı²⁶.

Kumuklar’da hamile kadın (aylı kadın) özel ilgi gösterilir. Onun canının çektiği bir yiyecek olursa, temin edilip yemesi sağlanır. Aksi halde “damla” olur. Damla, annenin veya bebeğin vücudunda “ben” çıkmasıdır. Hamile (aylı) kadının nefesine çok dikkat edilir. Böyle kadın komşunun yemek masasına gelse (yemek yeme zamanı gelmiş olsa) hemen oradan uzaklaşır. Yemek yemekte olan komşu ise, yemek sofrasında (masasında) ne kadar yiyecek var ise onları hazırlar ve yemesi için hamile hanıma verir²⁷.

Güçgörmüş Kumuk aileler, Kumuk Türk geleneklerinin unutulduğundan şikayet ederlerken, “Geleneklerimizin unutulmaları zamanla kimliğimizin yok olması kayıp olup gitmemiz anlamına gelir” deyip üzüntülerini belirtiyorlar. Yaşlılar genç anne ve babaları bilgisizlikle suçlayıp geleneklerini öğrenmeye teşvik ediyorlar. Bu arada geleneklerin ilk çıkışları ve halklar arasındaki gelenek ortaklığının sebepleri araştırılırken; Avarlar, “Biz tarihi Avar İmparatorluğu’nun bir uzantısıyız” demektedir. Kumuklar, “Tarihi Avar İmparatorluğu bir Türk devleti idi ve orada bir çok dil konuşuluyordu. Konfedarosyon dilleri arasındaki farklılık, bugünkü Dağıstan Avarları’nın dilinin anlaşılmasına yol açmaktadır” demektedirler. Kafkasya’da, Şaban Kuzgun Hoca’nın Hazarlarla ilgili çalışmaları biliniyor ve o kitaptaki Hazarlar’ın Türk kimliği bazı araştırmacılarca yargılanıyor. Hazar İmparatorluğu’nun dili konusunda üç iddia var. Bunlar; Hazarlar Türktür, Hazarlar İrani idiler ve Hazarlar’da üç dil vardı. Bu diller Türkçe idi, Farsça idi ve Hazarca idi. Avarlar kendilerini Hazarlar’ın da kısmen varisi sayıyorlar. Dağlı Museviler ise İbranice konuşuyorlar.

Mohaçkale müzesinde erzak küpü türünden Hazar arkeolojik malzemenin teşhir edildiğine şahit olduk. Dağıstan’da “Biz Hazarlar’dan geliyoruz” diyen toplum daha ziyade Kumuklar’dır.

Kumuklar’da ölü evinin sahipleri aş dökmezler. Aşı, yas evinin yakınları pişirirler. Ölümden sonra din adamları 3 gün içinde bütün dinî işlemi bitirirler. Kumuklar’daki Tengri inancını gösteren bir deyişe göre; “Tengri’ni yarığı terezeden, terekni yemiş tepsiden” (Tanrının nuru pencereden bereketi tepsiden gelir). Bir başka özlü ifadeye göre “Tengri salgan namusdan kaçmas” (Tanrının önüne geçilmez)²⁸.

Kumuklar’da Cuma aynı zamanda hafta, 7 gün demektir. Dini işlem ilk cumaya kadar bitirilmiş olur. Yas evine gelen kadınlara paketler halinde, sadaka verilir. Tarku’da (Hazarların eski başkenti) bu süre değişmektedir. Cenazelerde sesli ağlamayı. Kur’an okuyanlara para verilmesini hocalar yasaklamaya çalışıyor. Kumuk Türkleri’nde yas 40 gündür. Kırk günden fazla yas olmaz, yasin 40. gününde yaslı tıraş olur veya ettirilir. Meftanın yakını olan kadınlar bir yıl boyunca siyah giyerler.

²⁵ Kaynak kişi: Seyit hanım Alişeva, Feride Muratçeva Kumuk Türk Dili Doçenti.

²⁶ Kaynak kişi: Feride Muratçeva Kumuk Türk Dili Doçenti.

²⁷ Kaynak kişi: Feride Muratçeva.

²⁸ Kaynak kişi: Feride Muratçeva.

Yas evinde neşeli bayram olmaz. Yaslı aile düğün derneğe gitmez. Siyah giyinmek, karalara bürünmek yaşlılık alâmetidir. Kara renk ile kederlilik mesajı verilir²⁹

Kumuklar'da cenazenin yıkandığı su, kanalizasyona dökülmez. Çiğnenmeyen yerlere dökülür. Eskiden meftanın binek atı cemaatle birlikte mezara getirilirdi. Defin esnasında gözünden yaş akıtarak ağlayan atlardan söz edilirdi. Ölünün ardından "un helvası" yapılır³⁰.

Kumuklar'da ayna ile ilgili inançlar çoktur. Aynaya gece bakılmayacağı, gelin sandığına ayna koymanın iyi olduğu ve ayna kırılmasının hayra yorumlanmadığı şeklidir. Tabasaranlar'da çay bardağı devrilse, eve yağ geleceğine inanılır. Ö-rümcek görülse, uğurlu bir konuğun geleceği inancı vardır. Pencereye alaca karga konsa, şeker konularak hayra yorumlanır. Evden gidenin ardından su dökülür.

Kumuk Türkleri'nde aya, yeni doğmuş aya ve güneşe saygısızlık edilmez. Bir çok isimde ay ve güneş kelimesi de geçer. Tanrı kelimesi, Kumuklar'da "Tengri" olarak yaşamaktadır. Eski inançlar "Tengriciliğin kalıntıları" olarak bilinir.

Dağıstan'da imama duyulan saygı, muhtara duyulan saygıdan çok büyüktür. Ancak İmam Şamil mumasili imam ve açığa çıkmış imamet organizasyonu da yoktur. Namazı kılan, orucu tutan bir çok Dağıstanlı aynı zamanda komünist inançlıdır. Komünist partiye oy verirler. Kafkasya'da İslam, halk kesimlerine farklı şekilde yansımıştır. Laklar ve Lezgiler'i, Azerileri İslâm'ın birleştirici karakterinden hareketle bir araya toplamak çok zordur. Türkiye'nin Dağıstan'daki prestiji, Türkiye'nin İslâm'ı yorumlayış biçiminden gelmektedir.

Kumuklar'da "itin uluması çok yaman ayıdılar" çok uğursuzluk olarak söylenir. Ulu-yan iti muhakak öldürürler. O köpeğin öldürülmesi uğursuzluğun giderilmesi şeklinde algılanır. O it öldürülmez ise "git sahibinin başını ye, uğursuzluğun sahibine olsun", "yet-sine başına bolsun" denir. Avarlar'da huthut (baykuş) kuşunun görüldüğü evden ölü çıkar inancı vardır. Yıldız kayarsa, köpek ulursa bir felaketin olacağına inanılır.

Kumuklar'da erkeğin karısının ismini söylemesi de uğursuzluk, uygunsuzluk olarak algılanır. Kumuk, bilhassa yabancıların yanında eşine ismi ile hitap etmez; ona, "Ey!", "O!" gibi hitap eder. Aynı zamanda gelin kayın atasının yanında erinin adını ağzına almaz. "ataya hayasızlık" olur. Bu da hayır getirmez. Bu tür telkinler aile içerisinde zamanla verilen eğitimle edinilir. "Kızım sana ayıtaman gelinin sen tınl" Kızım sana diyorum, gelinimsen dinle. "Kulag as" Kulak ver, dinle.

Kumuk Türkleri'nde çocuğun süt dişi çıkınca ailesi "şapsı" yapar. Şapsı; fasulye, burçak ve mısırın haşlanması ile yapılan bir nevi ikram yemeğidir. Kumuk-lar'da nazar almış çocuk ulu kişiye götürülüp okutturulur. Çocuğu götürme imkânı yok ise, okutturulmak için çocuğun kalpağı ulu kişiye götürülür. Çocuğa bazen Hen-kel (Nuska) yaptırılır. Bu üçgen, çocuğu takılır; beşiğe asılır. Anadolu'da muska üç yol ağzına gömülür. Muska üç köşeli olur. Henkel böreği de üçgen şeklindedir.

Kurşun dökme bütün Dağıstan halklarında olduğu gibi Kumuk Türkleri'nde de vardır. Ayrıca nazarın giderilmesi için börü gözü (kurt gözü) de etkilidir. Aile fertleri arasında ihtilaf çıkmış ise, geçimsizliği gidermek için börü gözü, kız ile oğlan, karı ile koca arasından geçirilir. Bu uygulama bizzat yapılamaz ise, temsilen arkadan arkaya, uzaktan uzağa yapılır.

100-150 yıl kadar evvel Dağıstan'ın Kumuk muhitinde Etne (öldüren kadın) diye bilinen bir insan ve onunla ilgili inançlar yaşamaktadır. Etne, çiğ ete iğne çakar, bunu insanların yastıklarının altına veya evlerinin eşiklerinin altına gömerdi. Böylece eşlerin ayrılmasına, insanların ölümüne yol açardı. Ondan korunmak için henkel/muska yapılırdı.

²⁹ Kaynak kişi; Seyit hanım Alişeva.

³⁰ Kaynak kişi; Feride Muratçeva.

Kumuk Türk geleneğinde kına yakma uygulaması ve onunla ilgili inançlar da yaşamaktadır. Gelinin eline kına yakılır. Ayrıca gelinin başına, saçı saçmak da var. Ancak bu uygulamalar çok azalmıştır. Daha ziyade köylerde görülmektedir. Eskilerde kalmıştır. Toyda bayrak geleneği daha ziyade “Tavhılar’da, dağlı halklarda, Dağıstan’ın dağlık kesiminde yaşamaktadır. Mohaçkale’de diyanet işlerini yürüten Müftülük binasının çatısında tamamen yeşil bir bayrak vardı. Bayrağın üzerinde hiçbir işaret ve yazı yoktu. Aynı binanın ön cephesine mozaikten büyük bir ay yıldız yapılmıştı. Ay-yıldız Dağıstan’da bütün dinî yapıların ortak simgesi. Türbelerde, mezar taşlarında çok yoğundur. Bunun sebebini, yüksek tahsil yapan bir gence sordum. Bana, “Ay-yıldız İslâm’ın ortak simgesidir” dedi³¹.

Kumuk Türkleri’nde düğünden hemen sonra gelin evden ayrılırken, baba evine tekrar dönmeyi diye ardından sembolik taş atılır. Amaç gelini aşışlamak anlamında taşlamak değil, yeni yerinde taş gibi ağır olmasını sağlamaktır³².

Avarlar arasında erkeğin asgari evlilik yaşı 18, kızın ki 16’dır. Kızının haberi olmadan kocaya veren ailelere az da olsa rastlanılır. Çoğunluk kızına kanaatini sorar. Avarlar’da iki hanımla evlilik sık olmasa da, görülür. Eşlerin her ikisi de imam nikahlıdır. İkinci eşlere yasal işlem yapılmaz. Yasalar onaylamasa da özel uygulamalarla ikinci kadın alınır. Kız kaçırmak suretiyle evlilikler de olur. Ayrıca Avarlar arasında ölen ağabeyinin eşi ile evlendiği de olur. Bu tarz evlilik daha ziyade Dargi’lerde vardır. Diğer Dağıstan halklarında eskiden çok görülürken şimdi pek yoktur. Bir Avar aile Dağlık kesimde yaşıyorsa 5-7 çocuğu olur. Şehirde yaşıyor ise 3 çocuğu olur. Avarlar ve diğer Dağıstanlı Müslüman halk Hıristiyanlara pek kız vermezler. Az da olsa Hıristiyan aileden kız alındığı olur. İslâm aileye gelin gelen kız dinini değiştirip İslam olmaya mecburdur. “İmana geldi, İslâm’ı kabul etti” denir. Şeklen din değiştirenlere de rastlanır³³.

Avarlar arasında “Veli Kız” türbesinin çok itibarı vardır. 18 yaşında vefat ettiği söylenen Veli Kıza Avar gelinler çocuk dileği ile giderler.

Avarlar arasında doğum esnasında zorluk çeken kadınlara yardımcı olacağı inancı ile silah atılır veya ses çıkaran bazı uygulamalar yapılır. Bu tatbikatların doğumu kolaylaştıracağına inanılır.

Avarlar’da çocuğun göbeği ve sünnetinin parçası çatı katına, bacaya saklanır. Büyük çaplı olmasa da sünnet toyu yapılır. Avarlar’da ilk saç da atılmaz, evde saklanır. Avarlar’da bebeğin saçını anne keser. İlk saçın kesim günü bebeğin doğum gününün 40. gününe rastlatılır. Avarlar’da çocuğun ilk dişi çıktığı zaman “hola” hazırlanır. Eve davet edilenlere ikram edilir veya konu komşuya dağıtılır. Holo; fasulye ve mısır haşlanılarak yapılır³⁴.

Avarlar’da anne ve çocuk için “kırk” ve “kırk çıkma” inancı vardır. Kırkı çıkmamış anneyi Alkarısı basabilir.

Avarlar’da çocuğa ismini babası veya baba tarafından dedesi koyar. İsim, ailenin geçmiş büyüklerinden ve milî kahramanlarından konulur. Avarlar arasında sık rastlanılan insan isimleri: Muhammed, Ahmet, Murtazali, Habib, Hafız, Şamil, Hasat (Hafize). Avarlarda (a) ve (e) ile biten insan isimlerinde bu harfler (t) harfine dönüşüyor. Kelimat (Kelam) gibi. Ayrıca (f) harfleri (p) olur. Fadime (Patimat) gibi. Aor (özel), Gitinavas (küçük erkek çocuk), Çeer (Kara), Çanakan (Avcı), Ahilci (Bahçıvan), Kebet (Demirci), Mesedo (Altın), Artsulay (Gümüşlü)dür³⁵.

³¹ Kaynak kişi: Abdulvahap.

³² Kaynak kişi: Seyit hanım Alişeva.

³³ Kaynak kişi: Murtazaliyev, Avar. Pedagoji Doktoru.

³⁴ Kaynak kişi: Ahmet Murtazaliyev.

³⁵ Kaynak kişi: Ahmet Murtazaliyev.

Çeer (Kara)nın insan ismi olarak konulmasının, mitolojik muhtevası olmalı. Kara kelimesinin taşıdığı mistik muhteva bilinirken, Türkler ve akrabası oldukları haklarda da kara kelimesi aynı anlamda geçerken, bize göre Rusça'daki çor kelimesi Türkçe'nin bir mahsulüdür.

Avarlar'da da zayıf doğan çocuğun ilk isminin değiştirilmesi inanç ve uygulaması var. Nitekim Şeyh Şamil'in ilk ismi Ali iken değiştirilip Şamil konulmuştur³⁶.

Avarlar'da çocuklara konulan isimlerden hareketle, diğer aleme bazı duyurularda bulunulur. Mesela, Kıztamam (Kıztamam) artık kız istemiyoruz. Lezgilerde Best (Besti) yeter artık çocuk verme anlamına gelmektedir.

Avarlar'da nazarlık "sabab" olarak biliniyor. Nazardan korunmak için hayatın muhtelif safhalarında sabab uygulaması vardır.

Avarlar'da doğumda saç az olan bebeğin saçının gürleşmesi için başında altın yüzük gezdirilir. Ve bu esnada "tu tu tu maşallah" denir³⁷.

Çocuğu nazardan korumak için de, yaşlı olan büyükler parmaklarını ağızlarında ıslatır, o parmaklarını çocuğun yüzüne sürerler.

Avarlar'da ve Kumuklar'da ayli (hamile) kadınla tartışılmaz, üzüntüye sevk edilmez. O, gece güzgülüye (aynaya) bakmaz. Ayli kadın gece yalnız bırakılmaz. Kırklı bala evin dışına çıkarılmaz. Çocuğa adı ulu adam koyar. Ad balaya büyüklerin razılığı ile ko-nulur. Nadide ve ulu adlar aranır. Kumuklar'a has özel ad yoktur. İslamî ve Türk isimleri koyarlar. Avarlar ve diğer Dağıstanlı Müslüman halk çocuklarına daha ziyade Kumuk isimleri koyarlar³⁸.

Kumuk ve Avarlar'da kabire su dökülür. Eskiden, bu su dökülen ıbrığın kulpundaki ipek bezi ve tabutun üzerindeki örtü bezini molla alırdı. Şimdi bu tür uygulamalar resmî din yetkililerince yasaklandı. Dağıstan'da İslâm'a dışarıdan giren unsurlara karşı sistenli ve şuurulu bir mücadele var. Meftanın 52. gecesi, dağlık kesim Dağıstanlılar'da okutulur. Sene-i devriye uygulaması meşit yetkililerince yapılmaz, aileler evlerinde yaparlar. Dağıstan'da bid'ad, hurafe ve şirkler için "Bunlar Rus dininden geçmedir" deniliyor³⁹.

Kumuklar'da dua edilirken "Cennet nasip olsun, başınızdaki sadaka olsun", "Verdiğiniz sadaka meftanın ruhuna değsin" denir.

Avarlar'da henüz dünyaya gelmemiş çocuğun cinsiyetini tayin için Erem Kadına gidilir. Erem Kadın doğacak çocuğun cinsiyetini kendi yetenekleri ile tayin edebilir. Hamile hanım sağına dayanarak dinlenir ise oğlunun olacağına, soluna dayanarak dinlenir ise kızı olacağına inanılır. Kızı olana "kız taptı" oğlu olana "oğlan taptı" denir⁴⁰.

Genlik (göbek) ve sünnet parçası taşlanmasın (çiğnenmesin) diye, keza saçlar, tırnaklar ayak altında kalmasınlar diye yüksek yerlere, dama, duvar deliğine konulur. Gece tırnak kesilmez.

Dağıstan'da hikmetli sözler aradım. Yazıma onları da almayı amaçladım. Ancak Rus kültür zihniyeti, pozitivizm, metaryalist mantalite ve bilhassa Türk diline giren Salavca kelimeler bir çok güzelliğimizi alt üst etmiş, arayıp bulmak çok zor. Evliya kelimesi 'deli' kelimesi ile karşılanıyor. "Dünyada evliyalar çok, Allah ölmeye acel (ecel) vermiyor", "O eve varma aş, ya kusturur ya şişirir" (yedirip içirdiğini helal etmeyip burnundan dökken insanlar için söylenilmiş bir söz).

³⁶ Kaynak kişi: Ahmet Murtazaliyev.

³⁷ Kaynak kişi: Ahmet Murtazaliyev.

³⁸ Kaynak kişi: Ahmet Murtazaliyev.

³⁹ Kaynak kişi: İbrahim Alişeva, Seyit hanım Alişeva.

⁴⁰ Kaynak kişi: Ahmet Murtazaliyev.

Avarlar'da genç kızların çeyiz düzmesi işi ve başlık parası alınması uygulamaları vardır. Evlenecek kızların kısmetlerinin açılması için türbelere gidilir, dua edilir. Cinciye gidilir. Muska yaptırılır. "Kısmet sormak" için falcıya baktırılır.

Kumuklar'da gerdekten sonra "kanlı mendil" gösterilir. Gerdekte başarılı olmayan "bağlı erkek", okunması için imama götürülür.

Avarlar'da ölüme mefta toprağa verilmeden evvel 3 gün içinde yemek verilir. Bazen de ölü için yemek mezarlıkta verilir. Bazen yiyecekler poşetlerde hazırlanarak verilir. Buna "sadaka" denir⁴¹.

Avarlar'da erkekler kadınların cenaze de yüz yırtmalarına mani olurlar. "Sabır-sabır-sabır" denilir. Avarlar'da erkekler ağlamazlar, bilhassa sesli kesinlikle ağlamazlar. Ağlama Nogay ve Kumuklar'da vardır. Dağlılarda "magihan" (maihan) göz yaşı hani, ağlatan kadınlar vardır. Bunların okudukları, Dağıstan edebiyatında bir edebi tür oluşturmuştur. Kumuklar'da ölü evinde cemaati ağlatana "sernap yılap" denir. Kumuk kadınlar, cenazenin defninde bulunmazlar.

Dağıstan mezarlarında resim ve heykeller için, "Bunlar bize Rus, Grek ve Ermenilerden geçtiler" kılıç kabzası gibi mezar taşları için de "üzentidir" denilmektedir.

Mohaçkale'de iki müze var. Biz bunlardan birisini gezebildik. Bu müzede; arkeoloji, etnografya, zooloji ve güzel sanatlar bir arada idi. Bizi en fazla heyecanlandıran Şeyh Şamil ve dava arkadaşları ile ilgili resimlerdi. Bu arada Hazar-Türk İmparatorluğu'na ait erzak küpünü de gördük. Ancak inanç muhtevalı bir şey göremedik. Burada Dağıstan halklarından; Kumuk, Avar, Lam, Dargın gibi halkların etnografik malzemeleri ayrı kültürler adına teşhir edilmişlerdi. Dağlı halkların zengin etnografyaları düşünülünce pek zengin sayılmazlardı. Bütün Dağıstan'ın iki milyon Mohaçkale'nin ise 300-400 bin nüfuslu olduğu düşünülünce bu bölümler fakir de sayılmazlardı. Derbet'teki müze, kilise binasından bozulma idi. Kapalı olduğu için maalesef burayı gezemedik. Türk dünyasındaki dini müzecilik, Anadolu ve Balkanlarda da var. Dini-folklorik müzemiz ise pek yoktur.

Naş Dağıstan isimli yayın organınının 184-185 ve 186 numaralı sayısında, "İslam öncesi Dağıstan halklarının isimleri" adlı bir inceleme yazısına rastladık. "Erkeklerle ve kızlara ait" tarzında ayrılan bu isim listesi Dağıstan'da İslam'dan evvel bir ortak kültürün hakim olduğunu gösteriyor. Bu isimler bugün Dağıstan halklarının bir çoğunda ortak olarak yaşamaktadır. Bu isimlerin büyük kısmı Türkiye Türkleri'nde de yaşamaktadır. Bu listedeki **erkek isimleri**; Abiy, Avadzi, Aga, Agav, Agay, adjak, Adil, Ajy, Azamat, Aziz, Aygum, Aydemir, Aydın, Akay, Akbulat, Aldan, Alpan, Alpaş, Aböri, Amadzi, Apudzi, Andunih, Araş, Aratshan, Asev, Atabay, Atav, Atay, Ahberdi, Ahilçi, Ahkubek, Açıkan, Aşahan, Bagadur, Bagand, Bagin, Badavi, Bammat, Barasbi, Bari, Bastamin, Batır, Bahtiyar, Beybulat, Beksultan, Bektemir, (Temirbek), Bilal, Biney, Biyakay, Bozigit, Bodom, Borz, Buday, Bulaç, Buragan, Butta, Gagu, Gaydar (Haydar), Galbats, Gebeh, Gerya, Girey, Giray, (Gerey), Gitin, Gugay, Dadaş (Dadam), Dadav, Daku, Daniyal, Dandamay, Dalgat, Denga, Digay, Cagişi, Zepir, Zoruş, Zugum, Zubari, Zulkarnay, Zurkipli, İbat, İbolav, İzami, İzi, İniv, İnkvaçılav, İrbani, İskender, Kazanbi, Kaitmaz, Kamav, Kumbulat, Kardaş, Kara, Kilas, Kılıç, Lugu, Molaçi, Mamma, Montaş, Mahay, Mirgim, Muzar, Nazmet, Nasuh, Özdemiş, Özdemiş, Ölmez, Paşa, Rulat, Salak, Satmar, Sotav, Sungur, Suragat, Surhay, Sutay, Tabur, Taymuraz, Tamerlan, Tohtar, Telyakoy, Temirbulat, Temiş, Tetekay, Turaç, Tolbo, Toturbu, Tulpar, Uzayru, Ulakay, Ullubiy, Umav, Umat, Umalat, Urisilav, Uhuma, Uçimi, Hangişi, Hanjar, Hosay, Hasbulat, Hastin, Haybar, Çahay, Çebekan, Çihil, Çipov, Çingiz, Çintir, Çukan, Çupalov, Çupan, Şabaz, Şaasu, Şambal, Şahtemir, Şirav, Şevket, Eldar,

⁴¹ Kaynak Kişi: Ahmet Murtazaliyev.

Elçin, Erkaylan, Eçilav, Yangıçı, Yaşar. **Kız İsimleri**; Ajay, Aybike, Aymisey, Ayna, Aylin, Ayhali, Ayhanım, Anav, Arivat, Arivjan, Asil, Aslı, Atev, Atiy, Atı, Bakanoy, Batuli, Bayzat, Bahşat, Bahu, Bibi hanım, Bike, Bilan, Variget, Gerekmiz, Gigili, Ginda, Gusavra, Gülizar, Gülnara, Gulyar, Jensu, Dilara, Dinara, Zaza, Zalum, Zamina, Zarina, Zapra, Zamera, Zumurud, Zuri, İzev, İzdek, İngiliz, Isbat, Isaum, Kacar, Kusham, Kızak, Kıştay, Kıstamam, Mecudu, Muy, Nabat, Nazlı, Nargıs, Paguzdek, Papum, Pirhan, Savdat, Soybat, Sidrad, Suat, Sultanat (Saltanum), Suntanu, Suhambike, Soydu, Tojli, Tamam, Tabu, Telehan, Tetey, Taus, Tubhat, Totukuş, Tatuhamım, Totuş, Ukuv, Umgani, Umuv, Umuya, Ulangerek, Uspahi, Fazu, Hasbiçe, Handulay, Hanika, Cıbay, Bubarz, Yakar, Yamarsak, 'dır.

Her iki alfabede seslerin bir birine tekabül etmediğini biliyoruz. Telâffuz farkı da isimlerin yazıya farklı aksetmelerini sağlamaktadır. Bununla beraber Arapça ve Farsça olduğu, Türk Kültürüne İslâmiyet üzerinden girdiği sanılan bir çok ismin Dağıstan'da ve Türkiye Türkçe'sinde İslâmiyet'ten evvel de var olduklarının bilinmesi ilginçtir. Ayrıca Gerekmiz, Oğlangerek gibi öteki aleme mesaj verici kelimelerin fonksiyonları ile birlikte bulunmaları, inanç ortaklığının geçmişini gösterir. İla-veten Dada, Posaf Türkmenlerinde "büyüğüm", Dadaş, Erzurum'da "Erkek büyüğüm" anlamında yaşarken, Dağıstan'da da bulunmaları önemlidir. Beher ismin etimolojik tahlilleri bizi önemli sonuçlara götürecektir. Mümkün olmalı, Türk kültürünün geçmişinin tayini itibarıyla, diğer kavimlerimizde de benzeri isim listeleri çıkarılabilmelidir.

Çalışmamı özetlemem gerekir ise;

Evvelce Karaçay-Balkar ve daha sonrada Çerkezler üzerinde yaptığım halk inancı çalışmalarımın sonra, şimdi de Dağıstan halklarından Kumuk, Avar, Tabasaran ve diğerleri ile ilgili çalışmalarım, bendeki teorik bir kanaati güçlendirdi. Buna göre Kuzey Kafkasya haklarının geçmişteki dinleri (Türkçe konuşsun veya konuşmasın) ile Türkler'in kadim dinleri arasında izlerini halk inançlarından hareketle takip edebileceği büyük bir ortaklık, aynılık var.

Bu konuda yeteri kadar araştırma yaptığım iddiasında değilim. Ancak yapabildiğim tesbitler beni Ata kültü, Kam kültü, Ak iyeler, Kara iyeler, Sacı, Ad verme ile ilgili inançlar vs. itibarıyla bu teşhise götürüyor. Ak ve Kara iyeler fonksiyon olarak tamamen aynı iken, yerel diller itibarıyla bu isimlere verilen sadece adlar değişmiştir. İnsan ismi verilmesinde kaçınılan ve sığınılan güçler itibarıyla inancın mahiyeti aynıdır. İsimlerde değişiklik, sadece dillerin farklılığından gelmektedir.

Bizim yaptığımız ferdi çalışma ile Kuzey Kafkasya halklarının mitolojik ve töresel akrabalığını ortaya koymak doğal olarak mümkün değildir. Bu akrabalığın Türk mitolojisi ve Türk töresi içerisindeki yerini belirtmek de şahsi gayretle olacak iş değildir. Bizim yaptığımız teorik bir tesbittir. Bu tesbitin afaki olmadığını göstermeye çalıştık. Bu tezin önemi de tartışılmayacak kadar açıktır. Biz, temas ettiğimiz bu hizmetin nasıl yapılacağını da biliyoruz. Meselenin halli, inançların katoloğunun yapılmasından geçer. Halk inançları 40-50 kod başlığı altında toplanılır. Her bir kodun karşılığı Kuzey Kafkasya'da, mesela Dağıstan'dan başlanılarak tesbit edilir. Bu çalışmanın sonucu, incelenilen bölge halklarının, halk kültürü itibarıyla akrabalık derecesini gösterecektir. Aynı çalışma Türk dünyası genelinde Türk halkları için yapılacaktır. İki çalışmanın verileri tekrar bir arada değerlendirilmeye alınacaktır. Bizim bu çalışma için yapabildiğimiz sınırlı örneklemeler, belirli alan için olmuştur...

Gözleme dayanan diğer tespitlerimize gelince;

Dağıstan'da Ramazan aylarında Müslüman halktan ihtikaf'a çekilen olmaktadır. Dostumuz Abidin Sungur'un nezaretinde Mohaçkale'de yaptırılan muhteşem Yusuf

Bey Camiinde, bir ay ihtilafa çekilen müminlere şahit olduk. Yemekten içmekten bü-yük ölçüde ellerini çeken bu din kardeşlerimiz, bir ay ihtikaf yaşamaktadırlar. Böyle bir ibadet ehlinin sofrasında, ekmeğin ters dönmesinin, yani ekmeğin pişirilirken alta gelen yüzünün yukarı gelecek şeklinde konulmasının ekmeğe saygısızlık olarak ka-bul edildiğini öğrendim. Ekmek ters çevrilmemeli.

Dağıstan'da ev sahibi misafiri yola koyarken, onu uğurlarken, misafirden önce evden çıkar. Kurban ve ramazan bayramlarında evlerde ve camilerde haşlanmış yumurta ikramı yapılır.

Dağıstan halkı hayırseverdir. Yusuf Bey Camii yapıldığı gün Mohaçkale halkı bir gün içerisinde evlerinden taşıyıp getirdiklere halı ve kilimleri camiye sermişlerdir. Caminin demir işçiliğine Ermeniler de yardımcı olmuşlardır. Bu caminin balkon kısmında kadın cemaat, erkeklerle birlikte cuma namazı kılmaktadır.

Dağıstan'da ailesi ile birlikte misafirliğe giden çocuk, büyüklerle aynı odada oturtulmaz. O, emsalleri ile birlikte ayrı bir odada oturtulur, orda ağırlanır.

Mohaçkale'nin eski adı Anjakale imiş. Mohaçkale isimli birisi buraya bir insan göçü ile gelip kurulmasına vesile oluyor. Hazar Denizi'ne de Ruslar Kosbisk diyorlar. Dağıstan'ın eski başkenti Temürhanşura'dır. Burada Timur Han, seferi esnasında şura toplamıştır. Yeni ismi Buynaksk'dır. Bunlarla ilgili efsaneler anlatılıyor.

Yusuf Bey Camiini bir baba, genç yaşta ölen oğlu için yaptırmıştır. Biz akşam namazına niyetlenirken, bütün cemaatle birlikte bir görevli dolaşarak ilkin su ikram etti, sonra da Bağdat hurması verdiler. Böylece iftarımızı camide açmış olduk. Dağıstan'da camileşmek çok yoğun. Yusuf Bey Cami bir kaç bin cemaatlik bir cami iken, akşam namazında takriben 70-80 kişi vardık. Teravide bu miktarın 3-4 katına çıktığı ifade edildi.

Dağıstan sünni müslümanları arasında Şafii inançlılar çoğunlukta. Yusuf Bey Camine İstanbul'un şafii cemaatinin de katkısı çok olmuş. Devlet Üniversitelerinden birisi veya İlahiyat fakültesinin ismi İmamı Şafi idi. Halkta özel bir peygamber sevgisi var. En çok rastlanılan isim Muhammed (Mugomed)dir. Her evde asgari 2-3 Mugomed var.

Kubacı isimli şehri tanıtan bir film gördük. Bu tarihî şehrin mimarisi Türkiye'de Mardin'i andırıyordu. Sokakları tünel gibi ve merdivene benziyordu. Bütün şehrin sokakları birbirleri ile irtibatlı ve evler adeta üst üste kurulu idi. Burası el sanatları, gümüş işlemeciliği ve menkibeleri ile ünlü bir yerdir.

Derbent'teki tarihi camiye gittik. Namaz saati olmadığı için kapısı kapalı idi. Burada Muharrem ayında "sine dövme" uygulaması var. Burası şehrin "Cuma mescidi" idi. Gördüklerimizi, gezdiklerimizi ve öğrendiklerimizi büyük ölçüde Macit Girişken kardeşimize borçluyum. Allah ondan razı olsun. Ramazan günü Oruç ağız, kar, tipi, soğuk demedi; geceleri sahura kadar benimle koşturdu. Rusça'yı da çok iyi bilen Antalyalı bir gencimiz. Mohaçkale'de çok seviliyor ve çok geniş bir muhiti var. O olmasa idi sadece otelde donmakla kalmaz, aynı zamanda hiç bir randevuma gidemezdim. Allah O'nu ve onu benim yardımına gönderenlerin hayrını kabul etsin. Beni bir çok yer gibi Müftü Seyit Muhammed Abulkurov'a da götürdü.

Macit Girişken'le Tarku Köyü'nden yaya dönmek zorunda kaldık. Yolun yarısını da, yolda taşıt rastlarınız ümidi ile yaya kat ettik. "Sühunetin" sıfırın altında 40 dereceye düştüğü bu dağ köyünde, biz dönerken hava kararmaya, iftar vakti gelmeye başlamıştı. Hazar Türkleri'nin eski sınır kasabasında ilkokul çağındaki çocuklar cuma namazına gidiyordu. Biz Cuma namazına yetişememiştik. Biz camiye girince camide bir kısım cemaat zikir yapıyordu. Namazlardan sonra bütün cemaat saf oluşturuyor, bayramlaşır gibi birbirlerinin cumasını tokalaşarak kutluyorlar.

Mohaçkale'den Derbent'e giderken İzberboş, Kosbeski, Serdokale, Cemikent gibi yerleşim merkezlerinden geçtik. Bunların hiçbirinde tarihi mahiyeti olan dinî mimariye ve yapılanmaya rastlamadık. Bu konuyu inceleyecekler İsmail Özcan'ın "Dağıstan'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, İzmir, 1997" isimli eserini tavsiye ederiz.

Dağıstan'da bir çok yeni dost edindik. Bunlardan bir kısmını Türkiye'deki kulltaylardan tanıyorduk. (Seyit Hanım Alişeva, İbrahim Alişeva, Ressam Abdullah, Aliyev Sola Mogamedsalih, Havich, Naide Cumukova, Said Muhammed Abubakorov, Murtazaliyev Ahmet, Abjiyev Abdulakim Mugomedovic, Feride Muratçaeva, Prof. Emperyal, R.K. Sultanovic.) Ancak bir çoğunu orada tanıdık. Tabasaranlar'dan bizi evine kabul eden Muhammed Muharemov, bize dostumuz Yılmaz Nevruz'un yeğeni ve arkadaşımız Ufuk Tavkul'un teyzesinin oğlu Muhammed Bahçe tanıştırdı. Ömer Doğan, günde asgari 3-4 defa çalışmamızın nasıl gittiğini sorarak destek sağlıyordu. Yakup Yücel, Ali Demirbay, Cafer Barlas, Mehmet Büyükaşahin unutmayacağım dostluklar gösterdiler. Sami Ünal Bey'in direk ve dolaylı destekleri, bu çalışma itibarıyla fevkalade büyüktür. Ayrıntıya girip bu güzelliğe gölge düşürmek istemiyorum. Sami Ünal Bey'in bizzat verdiği yardımının yanında, beni, Ahmet Murtazaliyev ile tanıştırmış olması ayrıca zikredilmesi gerekli bir hayır işi idi.

Dağıstan'da her cuma namazında cenaze namazı kılınmaktadır. Ayrıca cenaze namazları definden sonra kılınmaktadır. Hafta içerisinde ölen bir kimsenin ölümü ayrıca diğer camilere de duyurulur. Bütün camilerde, o ölmüş cenaze namazı kılınmış şahsın, tekrar cenaze namazı kılınır. Cenaze namazı, cenaze caminin içine alınarak, caminin içerisinde kılınır. Dağıstan'da cenaze muhakkak bir gece evinde kalır. Cenaze evden camiye getirilir ve muhakkak camiye bir defa girip çıkması sağlanır.

Biz Dağıstan'da iken bir hoca "sakız oruç bozmaz" tarzında vaazında bir açıklama yaptı. Bu konu tartışıldı ve sakız şekerli, kromalı filan değilse oruç bozmayacağına karar kılındı.

Dağıstan halklarından Avarlar'da "Okur Bayramı" yapılmaktadır. Bu bayram bir nevi bahar bayramıdır. Mart-Nisan aylarında yapılır. Bir zengin, tüm masrafları karşılar. Bayramda yenilir içilir, çeşitli eğlence ve sportif faaliyetler yapılır. At yarışı, güreş gibi yarışlar yapılır. Saban Toyu'ndan farklı değildir.

Kafkas halklarında odanın kapısının üzerine iç taraftan diken bitkisi asılmaktadır. Bu dikenin, evi ve evdekileri nazar gibi kötü gözlerden koruyacağına inanılıyor.

Bu seyahat münasebeti ile açıklanmasında yarar gördüğüm bir tasarım var. Bu fikrimi muhtelif yazılarımda kısmen açıkladım. İlgili dostlarıma bu görüşümü belirttim. Benim gibi düşünen başkaları da olmalı ki, bu doğrultuda bazı ürünler de alınmaya başlanmıştır.

Yapılmasını istediğim hizmet, yurt dışında görevli öğretmenleri hatıra yazmaya sevketmektir. Benim bir iki haftalık seyahat notlarım okuyucu bulurlarken; bulunduğu ülkenin dilini, Rusca gibi öğrenilmesi kolay olmayan dille birlikte bilen bu dinamik kadro, 3-5 yıl kaldıkları ülkeler için neden yapamayacak olsunlar. Bütün mesele bu fikrin benimsenmesi, organize ve teşvik edilmesidir. Yüzlerce okulda binlerce yüksek tahsilli gözlemci, Türk Dünyası öncelikli dünyayı, Türk okurunun önüne getirecektir. Bu işlem için fazla ağıdalı metotlar üzerinde durulmamalı, gençlerin yazacakları hatıralara sembolik de olsa teşvik verilmeli, onların yarışmalarda sıralanmaları sağlanmalıdır. Master ve doktora çalışmalarına yapılan teşvik de bunun içinde mütalaa edilebilir. Önemli olan çok sayıda araştıran genç ve çok sayıda araştırılan konu ve bunların hasılası olan çok sayıda araştırma sonucuna ulaşmaktır. Genel hatıralar yayınlanırken özel ilgi alanları doğacaktır. Ekonomik, tarihi, siyasi hayatın akademik seviyesinde araştırılması, kırsal kesimde öğretmenlik yapan

gencin şartlarını zorlayabilir. Ancak amatörce de olsa; halk edebiyatı, halk tababeti, halk el sanatları, halk musikisi, halk oyunları, halk inançları, mahalli yemekler vs. ilgi alanı olarak belirlenebilir. Yüz öğretmenin görevlendirildiği bir ülkede, bütün bu alanlarda yapılmış 8-10 çalışma, o ülkenin halk kültürünü ortaya çıkaracaktır. Önemli olan ve zor yapılan, halk kültürü tespitleridir. Kültürel akrabalık ve kültürel zenginliğin geçidi bu köprüden olur. Bir ülkenin halk kültürü bu başlıklar altında toplanıldıktan sonra, başlıklar kendi aralarında ihtisas/ branş külliyatları meydana getirirler. Bu safhada 10-15 ülkenin halk tababeti muhtevalı eseri kendi içerisinde bir seri set oluşturur. Buna benzer bir çalışmayı ABD barış gönüllülerince, Çarlık Rusya'sı da Kafkasya'daki öğretmenleri arasında yapmıştı. Onların amaçları bizi ilgilendirmiyor. Biz, gençlerimizin kazanacakları ilahi rızadan paylarının artmasını diliyoruz.